

Självcensur, yttrandejämlighet och yttrandefrihet

Konstnärsnämndens skriftserie: 2016:2

Ludvig Beckman

K

KONSTNÄRSNÄMNDEN

Konstnärsnämnden

ISBN 978-91- 982566-2-8

Konstnärsnämnden, Maria skolgata 83, 118 53 Stockholm

Tel: 08- 50 65 50 00 | Fax: 08- 50 65 50 90

E-post: info@konstnarsnamnden.se

Hemsida: www.konstnarsnamnden.se

Grafisk formgivning: Mu AB

Tryck: Elanders Sverige AB, Vällingby.

Ansvarig utgivare: Ann Larsson

Förfrågningar: Ann Traber

© Konstnärsnämnden 2016

Självcensur, yttrandejämlighet och yttrandefrihet

Konstnärsnämndens skriftserie: 2016:2

Ludvig Beckman

 KONSTNÄRSNÄMNDEN

Innehållsförteckning

Förord.....	7
--------------------	----------

Självzensur, yttrandejämlikhet och yttrandefrihet....8

Inledning	8
Vad är självzensur?.....	9
Självzensur inskränker inte yttrandefriheten	12
Yttrandefrihet och yttrandejämlikhet	14
Hotar självzensur yttrandefrihetens värde?	16
Självförverkligande	17
Sanningssökande	17
Självbestämmande.....	18
Demokrati.....	18
Slutsatser	19
Slutnoter.....	22
Litteratur.....	28

Kortfattat begreppsresonemang 30

Yttrandefrihet: värdeladdat ord, strid om innebörden.....	30
Yttrandefrihet.....	30
Yttrandejämlikhet.....	30
Yttrandefrihet eller yttrandejämlikhet?	30
Kränkningar	31

I år fyller den svenska tryckfrihetsförordningen 250 år. När den instiftades 1766 var den världens första i sitt slag och är därmed också den äldsta. Samtidigt som förordningen instiftades beslutade riksdagen också om att införa offentlighetsprincipen och att avskaffa förhandscensuren. Även det två mycket betydelsefulla förändringar för samhällets och konstens frihet. Censuren hade inte uteslutande handlat om tystandet av obekväma fakta och av upproriska eller gudsförnekande tankar. Den hade även stoppat en rad konstnärliga uttryck som makten upplevde som opassande eller oönskade. I korthet betyder det att vi i Sverige varit fria från förhandscensur i två och ett halvt sekel.

Rätten att uttrycka sig utgör den självklara grunden för all konstnärlig frihet och kreativitet. Förenta nationernas särskilda rapportör Farida Shaheed visar i *Rätten till konstnärlig frihet och kreativitet* (2015) hur den friheten inte enbart innehåller rätten att fritt uppleva och bidra till konstnärliga uttryck och verk. Den rymmer även rätten till tillgång och möjlighet att njuta av konst samt att sprida sina uttryck och verk.

Fruktan för censur eller hot kan i sig leda till att konstnärer och konstinstitutioner censurerar sig själva, vilket kväver det konstnärliga uttrycket och gör det offentliga rummet fattigare. Konstnärlig kreativitet kräver en miljö som är fri från rädsla och osäkerhet. En norsk enkätstudie visade nyligen att många författare och bildkonstnärer saknar den här tryggheten. Enligt studien så hade ungefär var tredje svarande författare eller bildkonstnär upplevt att deras konstnärliga yttrandefrihet beskurits. Den visade också att en av fem blivit trakasserade eller hämmade på annat sätt. Flera konstnärer, som systrarna Maxida och Mimie Märak, har också i Sverige berättat offentligt om det höga pris de fått betala efter framträdanden i form av hot och näthat. Ytterligare ett tecken på frågans relevans är att kultur- och demokratiminister Alice Bah Kuhnke har pekat ut just själv-censuren som det största hotet mot demokratin i dag.

Den ofrivilliga själv-censuren är ett problem. Därför har Konstnärsnämnden bett professorn i statsvetenskap vid Stockholms universitet, Ludvig Beckman, att göra analytisk genomgång av begreppen själv-censur och yttrandefrihet. Målet är att belysa några av själv-censurens problemområden. Beckman gör ett par preciseringar som både kan väcka till eftertanke och provocera. Han skriver till exempel att själv-censur inte inskränker yttrandefriheten. Han gör här en distinktion mellan rätten till yttrandefrihet och värdet av densamma. Den yttrandefrihet som finns reglerad i grundlagarna försvinner inte av ofrivillig själv-censur. Men värdet och betydelsen av den urholkas. Och när värdet av yttrandefriheten minskar sätts kulturen och konsten på svältkost.

Jubileumsåret 2016 är ett tillfälle att peka på yttrandefrihetens betydelse för konsten och kulturen, inte bara i historien - utan även i dag och i morgon.

Ann Larsson

Direktör och chef för myndigheten Konstnärsnämnden

Själv censur, yttrandejämlighet och yttrandefrihet

■ Inledning

Det händer att någon avstår från att uttrycka eller publicera sig på det sätt hon hade velat. Kanske beror det på en önskan om att visa hänsyn till andra. Kanske beror det på en bedömning om vad som är relevant att uttrycka i en viss situation. Men ibland är förklaringen överdriven försiktighet, en obefogad rädsla för omgivningens reaktioner eller vad en del kallar för ”publicistisk feighet”.¹ I andra fall är rädslan befogad. Åsikten, reportaget eller gestaltningen når inte offentlighetens ljus på grund av hot eller våld. Oavsett vilken förklaringen är, finns det en risk för *själv censur*.

Tendenser till själv censur uppmärksammas i många olika sammanhang. I länder där politisk opposition inte är tillåten är det rädslan för myndigheters ingripanden som tystar medborgarna och möjligheterna till politisk opposition. I Sverige förekommer att enskilda personer hotar dem som uttrycker åsikter eller idéer som uppfattas som obehagliga eller provocerande. Enligt en uppmärksam undersökning av Brottsförebyggande rådet (Brå) hade under ett år en tredjedel av journalisterna, offentligt anställda och politiker utsatts för hot.² En liknande utveckling har konstaterats inom det konstnärliga området.³ Hot riktade mot konstnärer vars verk uppfattas som stötande, hädiska eller perversa framstår som allt vanligare. I uppmärksammade fall har hoten omsatts till handling, vilka drabbat konstnärer som Lars Vilks och Elisabeth Ohlson Wallin.

Själv censur uppfattas följaktligen som ett växande problem. Men för *vad* är den ett problem? När själv censur uppstår som en följd av hot eller våld ter sig svaret självklart. Men om själv censuren hotar grundläggande värden för det demokratiska samhället, så utgör den ett problem inte bara för de som drabbas utan också för andra. Uppfattningen att själv censuren utgör ett hot mot demokratin har framförts vid flera tillfällen.⁴ Själv censuren hotar demokratin eftersom den förmodas inskränka yttrandefriheten, vilken i sin tur är demokratins premiss. I Sveriges riksdag har ledamöter från olika partier upprepade gånger varnat för att själv censuren medför ”kraftiga inskränkningar av yttrandefriheten och den konstnärliga friheten”.⁵

Hotet mot demokratin och yttrandefriheten avser inte enbart själv censur hos enskilda konstnärer och opinionsbildare. Det handlar också om tendensen att kulturinstitutioner blir alltmer försiktiga, mottagliga för omgivningens reaktioner och mer benägna att av säkerhetsskäl begränsa vilken konst som visas eller framförs. Enligt vad somliga hävdar, är själv censuren bland museer, bibliotek och andra offentliga institutioner ett minst lika allvarligt hot mot den konstnärliga friheten och yttrandefriheten.⁶

En motsvarande diskussion förs i många andra länder. I till exempel Japan och Storbritannien har varnande röster höjts för att själv censuren utgör ett allvarligt hot mot yttrandefriheten.⁷ Att det är fråga om ett globalt problem, tydliggörs i en rapport av Förenta Nationernas särskilda utredare om konstnärlig frihet. Konstnärer i många länder upplever sig hotade och utsatta för fysiska angrepp. Otrygghet ger upphov till själv censur som i sin tur undergräver konstnärlig kreativitet och frihet.⁸

Sammantaget framträder en bild av själv censuren på frammarsch som hotar yttrandefriheten och demokratin. Men är själv censur alltid problematiskt? Ibland är svaret självklart, som när en auktoritär regim försöker tysta medborgare och medier med trakasserier och sanktioner. Själv censuren är i sådana fall ett maktmedel som syftar till att undergräva

yttrandefrihet och demokrati. Men självcensur som framtvings med hot om rättsliga sanktioner är inte unikt för auktoritära politiska system. I Sverige och andra demokratier är yttrandefriheten reglerad i lagstiftning som sätter gränser för vilka publikationer, yttranden och meddelanden som får spridas eller framföras offentligt. Sådan lagstiftning medför sannolikt att några avstår från att uttrycka sig som de önskar. Om också det är självcensur, följer att självcensur inte nödvändigtvis inskränker vad som i lagens mening är yttrandefrihet. Tvärtom kan självcensur vara en förutsättning för att den ska respekteras. Givet att det är önskvärt att respektera yttrandefriheten, vore det *bättre* om de som avsåg att begå yttrandefrihetsbrott istället uppvisade ett mått av självcensur.⁹

Mot den slutsatsen kanske någon invänder att det i så fall inte alls är fråga om självcensur i egentlig mening. Självcensur är aldrig rimligt. Om det finns rimliga gränser för yttrandefriheten, kan det därför inte vara självcensur att respektera yttrandefrihetens gränser. Men det resonemanget ter sig märkligt. Det är knappast självklart att självcensur aldrig är rimligt. Hellre förklara varför självcensur är ett problem än att slå fast att självcensur är ett problem per definition.

För att bedöma om självcensur inskränker yttrandefriheten behöver vi även veta något mer om ”yttrandefrihet”. I en del fall är det självklart att självcensuren är förknippad med en situation där yttrandefriheten är hotad. Så måste exempelvis vara fallet i auktoritära och totalitära stater. I andra fall är det lika självklart att självcensuren *inte* medför några begränsningar av yttrandefriheten. Kanske har den som avstått från att uttrycka sig (konstnären, journalisten, osv.) gjort en egen bedömning av vilken hänsyn som denne bör visa mot andra personer eller övertygelser. Självfallet utgör hänsynstagande *inte* en inskränkning av någons yttrandefrihet. Tvärtom förutsätter yttrandefriheten rätten att inte yttra sig.¹⁰

I andra fall är det mer osäkert vad slutsatsen är. Som redan konstaterats är hot och våld från privatpersoner en förekommande anledning till att journalister, konstnärer och andra, avstår från att yttra sig. Ett exempel är de sexistiskt präglade hoten som riktats mot kvinnliga skribenter och i synnerhet mot dem som offentligt framfört feministiska ståndpunkter.¹¹ Det kan inte råda något tvivel om att det på många sätt vore ett problem om sådana hot leder till självcensur. Men är problemet att deras yttrandefrihet inskränks?

Om den frågan ska besvaras är det nödvändigt att ta hänsyn till yttrandefriheten som politiskt ideal såväl som till dess rättsliga innebörd. Det framstår som osannolikt att vi skulle värdesätta yttrandefriheten endast på grund av att den är en del av rättsordningen. Det som är värdefullt är inte lagreglerna som kringgärdar yttrandefriheten utan de intressen som de är till för att skydda. Givet att vi skiljer på yttrandefriheten i lagens mening och yttrandefriheten som politiskt ideal, är det således möjligt att självcensuren utgör ett problem för yttrandefriheten såsom den *bör* förstås. Om vi önskar ta reda på om självcensuren hotar yttrandefriheten måste vi därför beakta både vad som avses med yttrandefrihet i rättslig mening och vad som avses med yttrandefrihet som politiskt ideal.

Frågan som ställs och besvaras i denna text är alltså om självcensur begränsar yttrandefriheten i *någon* bemärkelse. Den följande framställningen har fyra delar där den första ägnas åt innebörden av självcensur; den andra behandlar förhållandet mellan grundlagsstadgad yttrandefrihet och självcensur; den tredje skillnaden mellan att respektera rätten till yttrandefrihet och att främja värdet av rätten till yttrandefrihet. Det fjärde avsnittet tecknar översiktligt motiven för yttrandefriheten som politiskt ideal och hur självcensuren kan värderas utifrån dem.

■ Vad är självcensur?

Ibland hävdas det att självcensur är en form av censur.¹² Och i en mening är det riktigt. Censur avser i sin mest generella betydelse ”allt undertryckande, hemlighållande och nedtygande” av kommunikation. Även den som censurerar sig själv ägnar sig alltså åt

censur. I en annan mening är det missvisande att likställa självcensur och censur. Den politiskt relevanta betydelsen av censur avser förhandsgranskning av publicering i syfte att begränsa allmänhetens tillgång till information eller skildringar av visst slag. Censur i den meningen utgör i allmänhet en inskränkning av yttrandefriheten och är inte tillåten enligt svensk grundlag.¹³ Det tidigare undantaget för filmcensuren avskaffades 2011 och därmed förekommer censur inte längre i Sverige. Men om självcensur vore en form av censur skulle det vara svårt att hävda att självcensur förekommer eftersom censuren uppenbarligen är avskaffad. För att det ska vara möjligt att tala om självcensur som problem samtidigt som censuren är avskaffad behöver de båda företeelserna betraktas som av varandra oberoende. Censur är vare sig samma sak som eller en förutsättning för självcensur.

En uppenbar skillnad mellan censur och självcensur består i vem som är "censor", det vill säga vem det är som begränsar vad en person säger eller uttrycker. Självcensur innebär att en person är sin egen censor. Att självcensur inte är detsamma som censur är i den meningen enkelt att konstatera.

Distinktionen mellan de båda begreppen hindrar emellertid inte att självcensur kan uppstå som ett resultat av att statsmakterna med tvångsmedel söker undertrycka spridandet av idéer som anses hotfulla, stötande eller på annat sätt misshagliga. När den politiska makten hotar det fria ordet och den konstnärliga friheten, finns det skäl att avstå från att uttrycka sig offentligt. I en regim av censur frodas självcensuren. Det är genom självcensuren som censuren blir verkligt effektiv.¹⁴ Men just dessa fall av självcensur är knappast särskilt intressanta eftersom yttrandefriheten i så fall begränsas oavsett om den leder till självcensur eller inte. När det är straffbart att uttrycka politisk kritik eller att framföra obekvämlig konst, så är yttrandefriheten lika mycket inskränkt för den som censurerar sig själv som för den som inte gör det.

Den mer svårbedömda självcensuren är den som *inte* föräns av myndigheters försök att begränsa yttrandefriheten. Självcensur är då att en person anpassar sig efter sin egen bedömning om vad som är tillåtet att uttrycka offentligt, där "tillåtet" beror på vad om anses vara moraliskt, socialt eller på andra grunder acceptabelt – men inte på vad som i legal mening är tillåtet.¹⁵

Men duger det att definiera självcensur som den situation när någon självmant väljer att inte yttra sig? Många gånger tycks det vara tillräckligt. Det är onekligen självcensur, i en problematisk mening, när någon väljer att inte uttrycka sig efter att ha utsatts för ett hot. Men om självcensur avser varje tillfälle då någon bestämmer sig för att inte säga sin mening eller uttrycka sina känslor, så är den inte alltid ett negativt fenomen. Till exempel har det visat sig att många användare av sociala medier ofta censurerar sig själva genom att radera eller korrigerar sina inlägg.¹⁶ Om detta är "självcensur", framstår den i många fall som önskvärd eftersom hat, hot och trakasserier utgör ett problem på internet. Likaså kan återhållsamhet många gånger vara önskvärd i andra sociala sammanhang. Interaktion med människor förutsätter viss hänsyn och försiktighet med avseende på öppet formulerade åsikter om andras uppförande, utseende, och andra personliga attribut. Utan sådan hänsyn skulle tillvaron snart bli outhärdlig.

Återhållsamhet och hänsyn har även betydelse för demokratin. Om demokratin inte ska förfalla till majoritetstyranni är det önskvärdt att politiken vädjar till gemensamma intressen snarare än till egenintressen. En välfungerande demokrati förutsätter att politiker och medborgare har förmågan att skilja på det bästa för samhället och det som gynnar dem själva.¹⁷ Mekanismer som uppmuntrar till självcensur av egenintressen kan därför vara till demokratins fromma.

Det är emellertid tveksamt om återhållsamhet och självcensur verkligen är samma sak. En skillnad mellan att visa hänsyn mot andra och att censurera sig själv är att vi många gånger *vill* visa hänsyn mot andra. Trots att hänsynstagande ofta är oförenligt med ohejdad spontanitet och medför vissa restriktioner på vad som kan sägas, är det bara undantagsvis som en sådan restriktion utgör en kostnad för oss själva. Att censurera sig

själv upplevs, till skillnad från att visa hänsyn, som kostsamt. Både självzensur och hänsynfull återhållsamhet utgör restriktioner, men endast den senare är eftersträvansvärd. Det finns därför anledning att skilja dem åt.¹⁸

Ett förslag är att med självzensur förstå varje situation när en person *felaktigt* bestämmer sig för att inte yttra sig. Om självzensur betyder att någon borde ha yttrat sig som inte gjorde det, så finns det all anledning att ta avstånd från självzensur. Påståendet att någon ägnar sig åt självzensur underförstår att det som sker är förkastligt.

En nackdel med att låta värderingar bestämma ett ords betydelse är att det blir svårare att kommunicera med andra. Om självzensur är när en person felaktigt avstår från att uttrycka sig är risken att vi ofta blir oeniga om i vilka situationer självzensur förekommer. Det som en person ser som självzensur är för en annan person *inte* självzensur, om de har olika uppfattningar om huruvida det var rätt eller fel att inte uttrycka sig. Några exempel kan illustrera detta.

I dag råder mer eller mindre konsensus om att vi bör undvika att beskriva gruppstillhörighet med uttryck som har ett uppenbart belastat förflutet på grund av kolonialism, rasism och homofobi. Följaktligen anser nog de flesta att det vore felaktigt att använda uttryck som till exempel ”bög”, ”lapp” eller ”blatte”. Den som anser att en sådan språklig restriktion är riktig kommer inte att anse att den utgör ett exempel på självzensur, just eftersom de inte ser något fel i att undvika dessa uttryck. Alla delar förstås inte den uppfattningen. De som anser det felaktigt att begränsa ordvalet av hänsyn till andra ser här ett uppenbart exempel på självzensur.¹⁹ Exemplet visar på svårigheterna i kommunikationen som uppstår när ett ords betydelse blir beroende av värderingar. Vi har då att göra med ”i grunden omstridda begrepp”.²⁰

Ett annat förslag är att självzensur ska förstås med hänvisning till sina orsaker snarare än våra värderingar. Många gånger är självzensur ett resultat av yttre påverkan, som när någon avstår från att publicera sig av rädsla för att utsättas för våld. Ibland framställs våld eller tvång som utmärkande för förekomsten av självzensur. Till exempel menar den tidigare EU- och demokratiministern Birgitta Ohlsson, Liberalerna, att den ”största ofriheten av alla är att tvingas begränsa sig själv genom en påtvingad självzensur”.²¹ Självzensur är följaktligen att tvingas till tystnad eller *påtvingad tystnad*. Självzensur är helt enkelt att avstå från att uttrycka sig på grund av tvång eller hot om våld.

Men frågan är om tvång och självzensur låter sig förenas. För att det ska vara tal om självzensur måste aktören själv välja att inte yttra sig. I annat fall vore det inte längre fråga om *själv*zensur. Om jag tystar dig genom att hålla för din mun, är det jag och inte du som tystar dig. Du censurerar inte dig själv just på grund av att du tvingas till tystnad. Även med hot kan någon tvingas att handla mot sin vilja. Ett hot är tvingande om den utsatte inte kunde valt annorlunda eller om det hade varit orimligt att göra det.²² Följaktligen är det möjligt att en person som avstår från att yttra sig på grund av ett direkt och trovärdigt hot tvingats till tystnad.²³ Poängen är att framtvingad tystnad inte kan vara detsamma som självzensur.

Det finns emellertid många slags hot. En del hot riktar sig mot en specifik person, andra riktar sig mot allmänheten. En del hot är uttalade, andra är underförstådda. Hot behöver inte ha identifierbara avsändare; det kan vara stämningen eller samhällsklimatet som upplevs som hotfullt. Om ett hot inte är tvingande är det möjligt att välja mellan att antingen ge efter för hotet eller att trotsa det, att vägra kuva sig inför andras vilja. När valmöjligheten finns och den utsatte ändå väljer att böja sig inför hotet, går det att tala om självzensur. Den som väljer att inte uttrycka sig på grund av ett upplevt hot som inte är tvingande har censurerat sig själv. Eftersom upplevelsen av att vara hotad är avgörande, är det också möjligt för inbillade hot att medföra självzensur. En person som tror att hon är hotad och därför avstår från att uttrycka sig har censurerat sig själv även om det saknas grund för hotet.

Innebörden av självcensur är tydligen inte självklar. Svårigheterna beror på att begreppet tycks förena två företeelser som i praktiken befinner sig i motsättning till varandra: att någon är utsatt för yttre påtryckningar och samtidigt själv har möjlighet att välja.²⁴ Båda företeelserna krävs om det ska handla om självcensur. *Självcensur* förutsätter att det finns en möjlighet att välja. *Självcensur* förutsätter samtidigt att valet är motvilligt.

Självcensur är följaktligen att motvilligt avstå från att uttrycka sig. Den som censurerar sig väljer att göra så av skäl den önskar inte förelåg. Det innebär till exempel att ”professionell självcensur” i enlighet med ett publicistiskt ideal eller en redaktionell policy inte utgör självcensur i den mening som här avses.²⁵ I den utsträckning som idealet eller policyn är självvald utgör den ”önskade” skäl för att avstå från vissa slags publiceringar.²⁶ Ett omdiskuterat exempel på detta är SVTs beslut att inte visa Stefan Jarls film *Godheten* under ”supervalåret” 2014. Motiveringen var att filmens politiska tendens hotade kravet på opartiskhet i SVTs utbud under valrörelsen.²⁷ Beslutet kritiserades men utgör inte ett exempel på självcensur från SVTs sida i den mening som uttrycket här avser eftersom det var i enlighet med den policy som organisationen själv eftersträvade.²⁸ Vad som är och inte är självcensur beror inte på andras uppfattningar om motiven till att någon avstår från att uttrycka sig. För att det ska vara självcensur krävs att den som inte uttrycker sig själv anser att återhållsamheten är problematisk. Självcensur är alltid motvillig. Det innebär också att självcensur aldrig kan vara ett ideal *för* någon. Det kan inte vara en målsättning att motvilligt avstå från att uttrycka sig.²⁹ Det hindrar inte att vi kan se andras självcensur som önskvärd. Vi kan alltså vara oeniga om huruvida någon bör censurera sig själv eller inte och ändå vara överens om vad självcensur är.

■ Självcensur inskränker inte yttrandefriheten

Riktigheten av påståendet att självcensur begränsar yttrandefriheten beror i hög grad på vad som avses med det senare. Många gånger avser yttrandefrihet de rättigheter och skyldigheter som anges i lag. I Sverige är yttrandefriheten reglerad i grundlagarna. Den svenska Regeringsformen anger till exempel att: ”Varje svensk medborgare är gentemot det allmänna tillförsäkrad rätt att [...] offentligen uttrycka tankar, åsikter och känslor och i övrigt lämna uppgifter i vilket ämne som helst.” (RF 1. Kap. § 1, min kursivering). Till detta kommer ett antal bestämmelser om förbud mot förhandsgranskning av myndigheter, rätt för upphovsman att vara anonym, efterforskningsförbud, och så vidare. På motsvarande sätt gäller Tryckfrihetsförordningens skydd för utgivning av skrifter i förhållande till ”myndighet eller annat allmänt organ” (1 kap. § 1).³⁰ Det är viktigt att betona att rätten till yttrandefrihet innebär att myndigheter har en förpliktelse att respektera den enskildes yttranden i olika avseenden. Yttrandefriheten i legal mening anger alltså rättigheter för den enskilde gentemot ”det allmänna” och som genererar skyldigheter först och främst för myndigheterna och deras företrädare.³¹

Förvisso har myndigheterna ingen skyldighet att respektera vilka yttranden som helst. Att hetsa mot folkgrupp, ägna sig åt förtal eller att sprida uppgifter som av andra skäl inte får spridas (exempelvis på grund av tystnadsplikt eller sekretess) omfattas inte av yttrandefriheten såsom svensk lagstiftning definierar den. Genom dessa undantag ger yttrandefriheten upphov till skyldigheter för oss alla. Var och en har en skyldighet att inte uttrycka sig i strid med yttrandefrihetens gränser. Endast ”det allmänna” har en skyldighet att inte förhindra andra att uttrycka sig inom yttrandefrihetens gränser.

Detta sätt att formulera yttrandefriheten, som primärt en skyldighet för myndigheter att respektera den enskildes uttryck, är inte unikt för svenska förhållanden. Den Europeiska konventionen för mänskliga rättigheter formulerar yttrandefrihet som friheten att ”ta emot och sprida uppgifter och tankar utan offentlig myndighets inblandning” (Artikel 10). Enligt konventionen är yttrandefrihet med andra ord en fråga om vad myndigheter får och inte får göra. På ett liknande sätt beskrivs yttrandefriheten i den amerikanska

Rättighetsförklaringen eller vad som också kallas för den amerikanska konstitutionens första tillägg. Det relevanta stycket lyder: ”Kongressen skall ej [...] inskränka yttrandefriheten, eller tryckfriheten”. Klart är att yttrandefrihet i detta fall avser relationen mellan den enskilde och lagstiftaren; den garanteras genom att statsmakterna inte begränsar medborgarnas möjligheter att yttra sig.

Av dessa iakttagelser följer något ganska viktigt. Givet att rätten att uttrycka sig endast genererar skyldigheter för myndigheterna, följer att endast myndigheterna kan inskränka yttrandefriheten. Det jag som enskild person gör mot dig, inskränker inte din rätt att uttrycka dig fritt. Yttrandefriheten ålägger inte mig som enskild person någon skyldighet att respektera dina yttranden, däremot en skyldighet att respektera de begränsningar av yttrandefriheten som lagstiftningen anger. Om detta stämmer, har det långtgående konsekvenser för svaret på huruvida själv censur föranledd av andra enskildas agerande utgör en inskränkning av yttrandefriheten. Svaret är uppenbarligen nekande. Givet att yttrandefriheten främst gäller förhållandet mellan myndighet och enskild, följer att själv censur som framkallas av vad andra enskilda gör eller säger *inte* inskränker yttrandefriheten. Den grundlagsskyddade yttrandefriheten kan inte begränsas av enskilda.

Självfallet kvarstår möjligheten att yttrandefriheten inte alltid respekteras. I Sverige är det emellertid ovanligt att myndigheterna aktivt hotar yttrandefriheten, utöver de inskränkningar som redan följer av grundlagarna. Tvärtom är det i dag vanligare att kritisera myndigheterna för passivitet gentemot dem som med hot försöker tysta exempelvis journalister eller konstnärer.³² Samtidigt tycks det inte ovanligt att kulturinstitutioner och andra aktörer ställer in evenemang på grund av att kritik eller hot riktats mot de åsikter eller idéer som skulle framföras.³³ Ett exempel är när en paneldebatt med konstnären Lars Vilks i mars 2015 ställdes in på grund av att huvudmannen för lokalerna inte kunde garantera säkerheten.³⁴ Ett annat exempel är den inställda konserten med reggaeartisten Sizzla i Stockholm 2012.³⁵ Arrangören tog beslutet efter omfattande kritik mot artistens öppet homofobiska sångtexter. Ytterligare ett exempel är den dansföreställning som chefen för Kulturhuset i Stockholm med kort varsel beslöt att inte framföra av säkerhetsskäl.³⁶ Anledning var oro för reaktioner mot den versrad ur Koranen som var en del av föreställningen.

Har yttrandefriheten inskränkts i något av dessa fall? Det ska först och främst konstateras att dessa exempel inte handlar om själv censur. Konstnärerna och artisterna som nekades att framträda valde uppenbarligen inte att censurera sig själva. Beslutet togs istället av arrangörerna. Därför vore det mer rimligt att tala om *censur*. Men det är inte fråga om censur i strikt mening eftersom myndigheterna inte i något av dessa fall använt tvångsmedel i syfte att hindra någon att uttrycka sig. Eftersom yttrandefrihetens först och främst handlar om vad myndigheters är skyldiga att göra, kvarstår den som oinskränkt i de tre fallen. Respekten för yttrandefrihet är intakt även om en person nekas möjligheten att delta i ett visst offentligt sammanhang. Situationen är analog med att en privatperson önskar publicera en artikel i en tidning men nekas publicering. Yttrandefriheten kvarstår lika fullt. Följaktligen kvarstår yttrandefriheten även när en arrangör ”censurerar” sitt utbud eller program.

Ett ytterligare prov på missriktad anklagelse om censur är den kinesiske konstnären Ai Weiweis kritik mot den danska leksakstillverkaren Lego. Företaget anklagades för ”censur och diskriminering” efter att ha vägrat leverera legobitar till ett av Ai Weiweis politiskt laddade konstprojekt. Det är säkerligen möjligt att framföra rimlig kritik mot Legos beslut. Men att företaget skulle censurera Ai Weiweis konst är inte ett exempel på det. Ai Weiwei förhindrades inte att genomföra sitt konstprojekt (det finns andra sätt att få tillgång till lego) och utsattes (i detta fall) inte heller för sanktioner av någon myndighet.³⁷

Dessa slutsatser kan tyckas alltför begränsade och kanske rentav felaktiga. Nog har myndigheterna en plikt att skydda dem som vill framföra och ta del av åsikter och andra uttryck mot hot och våld? Och visst utgör väl åtminstone vissa former av själv censur ett principiellt problem för yttrandefriheten? Vad som hittills sagts utesluter inte att så är

fallet. Svaren på båda frågorna kan vara jakande utan att det är något fel på den tidigare slutsatsen.³⁸

Den första frågan gäller huruvida lagstiftningen ger den enskilde skydd gentemot andra i utövandet av sin yttrandefrihet. Myndigheter är förvisso skyldiga att förhindra och utreda försök att med våld eller hot begränsa möjligheterna för någon att yttra eller uttrycka sig. Olaga hot är under alla omständigheter ett brott. Om syftet dessutom är att begränsa någons möjligheter att delta i den offentliga debatten kommer brottet sannolikt att bedömas som särskilt allvarligt. Yttrandefrihetsgrundlagen och Tryckfrihetsförordningen nämner även ”brott mot medborgerlig frihet” vilket enligt Brottsbalken (18:5) preciseras som ”olaga tvång eller olaga hot med uppsåt att påverka den allmänna åsiktsbildningen”. Vad som här avses är hot och våld som riktar sig mot medier eller andra aktörer som har särskild betydelse för den fria debatten. Det ska också tilläggas att Säkerhetspolisen har ett särskilt uppdrag att motverka otillåten påverkan från politiskt motiverade aktörer mot representanter för medier. De aktörer som Säkerhetspolisen särskilt uppmärksammar är de med ”hög kapacitet”, det vill säga de med kopplingar till organiserad brottslighet eller nätverk och organisationer inom politisk extremism.³⁹

Det allmänna har alltså skyldighet att skydda den enskildes möjligheter att använda yttrandefriheten. Men det betyder inte att yttrandefriheten inskränks när någon förhindras att använda sig av den. I den utsträckning som en enskild person inte kan använda sig av yttrandefriheten på grund av hot eller våld har myndigheterna misslyckas i förpliktelsen att erbjuda ett tillräckligt skydd. Men ett misslyckande med att skydda en rättighet är inte detsamma som att inskränka en rättighet. Eftersom yttrandefriheten främst medför skyldigheter för myndigheterna, kan respekten för yttrandefriheten kvarstå även när den enskildes möjligheter att yttra sig har begränsats av andra.

Betyder detta att yttrandefriheten inte alls påverkas av själv censur? Det vore en förhasad slutsats. En viktig distinktion är den mellan *rätten till* och *värdet av* yttrandefrihet. Poängen är att värdet av yttrandefriheten kan hotas, begränsas eller undergrävas trots att rätten till yttrandefrihet respekteras.

■ Yttrandefrihet och yttrandejämlighet

Regering och riksdag har sedan länge fört en politik som syftar till att främja yttrandefriheten. Tydligast framgår detta i det så kallade ”yttrandefrihetsmålet” som angavs i regeringens kulturpolitiska beslut från 1974. Målet för kulturpolitiken var enligt dåvarande skrivning att ”skapa reella förutsättningar för att denna frihet [yttrandefriheten] skall kunna utnyttjas”.⁴⁰ Regeringens kulturpolitiska proposition från 1997 beskrev på ett likartat vis ambitionen att ”värna yttrandefriheten” genom att ”skapa reella förutsättningar för alla att använda den”.⁴¹

Målen med dessa beslut är uppenbarligen att öka tillgången till de verksamheter som skyddas av yttrandefriheten. Syftet med åtgärderna kan dock inte sägas vara att förbättra respekten för yttrandefriheten. Om det hade varit ambitionen, skulle man beslutat att avskaffa inskränkningar av yttrandefriheten. Men de inskränkningar som redan finns angivna i lagstiftningen har inte påverkats. En mer korrekt beskrivning är därför att politikens syfte är att öka värdet av de rättigheter som redan respekteras.

Den borgerliga regeringen som tillträdde 2006 reviderade de tidigare kulturpolitiska målen. Borta är nu formuleringar om att ”värna” yttrandefriheten. Men till innehållet är de mål som anges snarlika. Målet för regeringens politik är att ”främja öppna gemenskaper och arenor som är tillgängliga för var och en” och vidare att ”alla ska ha möjlighet att delta i kulturlivet”.⁴² Återigen står det klart att politiken knappast syftar till att öka respekten för yttrandefriheten. I stället är ambitionen att stärka möjligheterna att använda sig av yttrandefriheten, det vill säga öka dess *värde*.

Skillnaden mellan att respektera och att främja yttrandefriheten är inte alltid självklar. Riksdagens kulturutskott har hävdad att yttrandefriheten ”ökar” om fler människor ägnar sig åt ”konstnärliga uttrycksformer”.⁴³ På ett likartat sätt argumenterade utredningen *Konstnärers villkor* för att yttrandefriheten ”ökar” om stödet till icke-kommersiell film utökas.⁴⁴ Hur dessa påståenden ska begripas är kanske inte uppenbart.

Rimligen betyder ”ökad yttrandefrihet” att respekten för yttrandefriheten ökar. ”Mer” yttrandefrihet skulle därför förutsätta att åtminstone några inskränkningar av yttrandefriheten har avskaffats. Men det är uppenbarligen inte vad som avses i de citerade passagerna. Här talas det istället om hur *många* som använder sig av yttrandefriheten och om *mängden* av viss kultur. Och det är säkerligen önskvärt att fler aktivt använder rätten att uttrycka sig och att omfattningen av kvalitativt skapande främjas. Men en sådan utveckling ökar inte respekten för yttrandefriheten. Däremot kan den bidra till att värdet av yttrandefriheten ökar.

Men i vilka avseenden kan yttrandefrihetens främjas och värdet av yttrandefriheten öka? Eftersom yttrandefriheten är en rättighet, är det belysande att ställa den generella frågan hur det är möjligt att påverka värdet av en rättighet. För den enskilde handlar det om de praktiska möjligheterna att ta del av den verksamhet som skyddas av en rättighet och hur dessa möjligheter är fördelade mellan invånarna av den politiska gemenskapen.

För den enskilde påverkas värdet av en rättighet av möjligheterna att använda sig av den. Möjligheten att använda sig av rätten till yttrandefrihet kan till exempel bero på tillgången till utbildning, hälsa och fysisk säkerhet.⁴⁵ De som saknar utbildning har sannolikt begränsade möjligheter att formulera sig, uttrycka sig och att ta del av det som andra uttrycker. Samma sak gäller för dem som drabbas av sjukdom, för dem som saknar mat och husrum och för dem som befinner sig i en miljö präglad av våld och otrygghet. Utsatthet i något av dessa avseenden minskar betydelsen av yttrandefriheten men utesluter inte att myndigheterna fortfarande respekterar rätten att yttra sig fritt. Värdet av yttrandefrihet för en person kan alltså vara begränsat även om rätten att uttrycka sig respekteras fullt ut. Ett annat sätt att formulera detta är att åtnjutandet av en rättighet förutsätter både att den respekteras och att det finns reella möjligheter att använda sig av den.⁴⁶

För den politiska gemenskapen påverkas värdet av en rättighet av hur möjligheten att använda sig av den fördelas. Vid betydande skillnader mellan individer eller grupper riskerar dess syfte att undergrävas. Till exempel skulle rösträtten sannolikt förlora mycket av sin positiva betydelse om de praktiska möjligheterna att utnyttja denna rättighet endast tillkom de mest välbeställda invånarna eller någon annan grupp med tydligt sammanfallande intressen. Värdet av rätten att rösta i allmänna val beror med andra ord inte enbart på om alla tillerkänns denna rättighet utan också på om de som gör det har någorlunda lika möjligheter att använda sig av den.⁴⁷ Yttrandefrihetens värde kan på samma sätt undergrävas om möjligheterna att uttrycka sig och att ta del av medier och kultur endast tillkom en privilegierad elit eller annan grupp.

Målsättningen att motverka skevheter i förutsättningarna att delta i det offentliga livet och kulturlivet kan sammanfattas som en strävan efter *yttrandejämlighet*.⁴⁸ De politiska uttrycken för denna strävan är flera: en rikstäckande public service, presstöd, nationellt spridda kulturinstitutioner, kommunal musikskola, villkorade sändningstillstånd och så vidare. Inget av detta ökar yttrandefriheten, det vill säga respekten för rätten att uttrycka sig fritt. Däremot kan de öka tillgången till sådana verksamheter som yttrandefriheten skyddar. På så vis kan de bidra till yttrandejämlighet och till att värdet av yttrandefriheten ökar.

Fullständig yttrandejämlighet råder om alla åtnjuter samma möjligheter att använda sig av yttrandefriheten och om den samtidigt respekteras för alla. I praktiken kan dock åtgärder som ökar yttrandejämligheten finna sig i motsättning till yttrandefriheten. Det kan med andra uppstå en konflikt mellan att respektera rätten att uttrycka sig och att främja värdet av denna rättighet.⁴⁹

Ett kontroversiellt exempel erbjuder pornografin. En del menar att pornografi undergräver yttrandejämlikheten i kraft av att reproducera en kvinnobild som begränsar kvinnors ställning i offentligheten och därmed deras möjligheter att använda sina rättigheter. Uppfattningen att pornografi av dessa skäl bör förbjudas innebär naturligtvis att en inskränkning av yttrandefriheten anses vara motiverad eftersom den förmodas främja värdet av yttrandefriheten.⁵⁰

Ett annat exempel är möjligheterna att värna den personliga integriteten i en tid av ökade möjligheter att delta i offentliga samtal och debatter. Något paradoxalt kan mer jämlik tillgång till yttrandefriheten medföra problem som motiverar inskränkningar av den. Med växande tillgång till persondatorer och internet har det blivit enklare för många att offentligt uttrycka tankar, åsikter och känslor. Yttrandejämlikheten har i den meningen ökat. Men som en konsekvens av den utvecklingen har också antalet kränkningar, hot och trakasserier på internet ökat. För att effektivt bemöta dessa problem har det hävdats att lagstiftningen behöver anpassas, vilket i praktiken skulle medföra att yttrandefriheten i någon mån inskränks.⁵¹

Yttrandefrihetens värde beror inte endast på möjligheten att nyttja den. Poängen med yttrandefrihet måste vara något mer än att människor obehindrat kan låta, göra oljud, klottra, gestikulera och trycka på tangentbord. Poängen med yttrandefrihet är givetvis att den tillåter tankar, känslor och idéer att formuleras och uttryckas. Men vad är den mer precisa poängen med det?

■ Hotar själv censur yttrandefrihetens värde?

Yttrandefrihet är inte enbart en rättslig relation, utan också ett politiskt ideal som utgörs av föreställningar om vilka intressen som bör befrämjas. Poängen med yttrandefrihet är kort sagt att skydda eller tillgodose vissa intressen. Men eftersom det finns olika uppfattningar om vilka dessa intressen är, finns det också olika uppfattningar om varför yttrandefriheten är värdefull.⁵² Följaktligen beror svaret på frågan om själv censuren utgör ett problem för yttrandefriheten på hur det politiska idealet om yttrandefrihet formuleras.

En första fråga är *vems* intressen som yttrandefriheten syftar till att skydda. En skiljelinje går mellan uppfattningen att den främst skyddar de som uttrycker sig och uppfattningen att den främst skyddar publiken, det vill säga de som lyssnar eller betraktar andras uttryck.⁵³ I det första fallet, är det "sändarens" intressen som motiverar yttrandefriheten. Den uppfattningen kan te sig självklar. Nog måste yttrandefrihet alltid motiveras utifrån sin betydelse för den som uttrycker sig? Men yttrandefrihetens värde behöver inte förklaras på det sättet. Yttrandefriheten måste inte med nödvändighet motiveras av sin betydelse för den som uttrycker sig, lika lite som äganderätten eller rösträtten måste försvaras med hänvisning till nyttan för den som äger eller röstar.⁵⁴ Alternativet är att istället peka på de positiva effekterna för de som konsumerar de tankar, åsikter och känslor som yttrandefriheten låter komma till uttryck.

En andra fråga är *vilka* intressen som motiverar yttrandefriheten. En rad olika uppfattningar är naturligtvis tänkbara. Å den ena sidan är det möjligt att hänvisa till individuella intressen som handlar om vad som ger livet mening och värde, oavsett hur det politiska livet är organiserat. Å den andra sidan är det möjligt att peka på medborgerliga intressen, det vill säga det som är viktigt i relationen till myndigheter och folkvalda församlingar. Här framträder alltså två väsentligen olika utgångspunkter i försöket att motivera yttrandefrihetens värde.

Fyra typer av argument framträder när vi sammanför alternativen i synen på *vems* och *vilka* intressen som yttrandefriheten skyddar. Syftar yttrandefriheten till att skydda de som yttrar sig och är syftet i så fall att främja antingen deras individuella eller medborgarligen intressen? Eller syftar yttrandefriheten till att skydda dem som lyssnar och i så fall antingen deras intressen som individer eller medborgare? Hur själv censur ska bedömas beror på vilken av dessa motiveringar för yttrandefriheten som vi sympatiserar med.

Självförverkligande

En tanke är att yttrandefriheten först och främst syftar till att göra det möjligt för individen att förverkliga sina egna idéer och projekt, att uttrycka sin individualitet och sin personlighet. Yttrandefrihetens betydelse består med andra ord i att värna individens intresse av moralisk utveckling. Bakgrunden till den föreställningen är 1800-talets romantiska rörelse som betonade individens inneboende originalitet och potential. Idealet är att var och en odlar sina unika egenskaper, att vi försöker att uttrycka dem, vara autentiska, att förverkliga oss själva genom att uttrycka vårt sanna jag.

Om det är så yttrandefriheten motiveras, är det uppenbart att den främst syftar till att skydda de som uttrycker sig. Yttrandefriheten är till för ”sändaren”, inte för ”publiken”. Eftersom det är rättighetsinnehavarens självförverkligande som motiverar yttrandefriheten, måste varje begränsning av möjligheten att uttrycka sig vara ett problem.

Givet att yttrandefriheten syftar till självförverkligande är det intressant nog lika problematiskt om individen själv väljer att inte uttrycka sig som om någon annan tvingar henna att inte uttrycka sig. Hindren för självförverkligande och det personliga uttrycket är detsamma oavsett om den föranleds av politiskt förtryck eller självpåtagna tvångströjor. Detsamma gäller begränsningar utan avsändare, det implicita tvång som utövas av rådande strukturer och normer.⁵⁵ Varje restriktion på det egna jagets strävan efter autentiskt uttryck undergräver möjligheterna för individen att *leva sant*. Själv censur blir från den utgångspunkten ett självklart problem. Den som censurerar sig själv har förrått själva syftet med yttrandefrihet.⁵⁶

Sanningssökande

En annan tanke är att yttrandefriheten istället bör motiveras med hänvisning till dem som tar del av ett fritt meningsutbyte, en censurerad media och ett dynamiskt kulturliv. Det är publikens eller allmänhetens intresse av att utvecklas och utmanas som gör yttrandefriheten värdefull. I en inflytelserik passage i *Om Friheten* formulerade John Stuart Mill den uppfattningen som att yttrandefriheten är en förutsättning för sanningssökande. Endast med en fri och öppen debatt kan nya sanningar upptäckas, gamla villfarelser undanröjas och den fulla innebörden av de sanningar som vi redan tror oss besitta fullt ut begripas och levandegöras.⁵⁷ En censurerad offentlighet utmanar oss att motivera och revidera våra egna åsikter, att tänka igenom skälen för dem på nytt, vilket också minskar risken för inskränkthet och förljugenhet. Poängen är att var och en har ett grundläggande intresse av att utsättas för en sådan process. Vi behöver inte själva vara konstnärer, opinionsbildare eller publicister för att dra nytta av den ström av åsikter, uttryck och perspektiv som yttrandefriheten tillåter. Genom att överskölja oss med allt vad ett fritt meningsutbyte innebär, befrämjas eftertänksamhet, kritiskt tänkande, vidsynthet och andra dygder.⁵⁸

Utifrån detta perspektiv är själv censuren problematisk eftersom den riskerar att blockera nya tankar som kunde utmana etablerade perspektiv. Det är alltså andra, inte den som censurerar sig själv, som förlorar på själv censuren. När jag censurerar mig själv går andra miste av vad jag kunde tillföra offentligheten. Min återhållsamhet, försiktighet och rädsla medför att andra inte får möta de idéer som annars kunde berikat dem och utvidgat deras intellekt och känsloliv.

Frågan är förstas vilken betydelse enskilda exempel på självcensur har för möjligheten att få tillgång till nya perspektiv. Endast om tillgången till kultur och politisk debatt påtagligt försämrades utgör självcensuren ett reellt hinder för allmänhetens intellektuella och känslomässiga utveckling. En del menar nog att den politiska debatten i Sverige faktiskt präglas av en omfattande självcensur i vissa politiskt kontroversiella ämnen som exempelvis invandrings- och integrationspolitiken.⁵⁹ Med ett större mått av frispråkighet skulle vi alla bli mer upplysta, är tanken. Självcensuren fördummar och eftersom yttrandefriheten syftar till att göra oss klokare reducerar självcensuren yttrandefrihetens värde.

Men samtidigt motverkar inte alla former av självcensur en upplyst debatt. Det framstår till exempel som osannolikt att fördomsfullhet, personangrepp, förtal, och andra osakligheter, har någon som helst positiv effekt på det kritiska tänkandet och vidsyntheten. Tvärtom riskerar en osaklig debatt och smutskastning att befästa snarare än utmana redan intagna positioner. Om saklighet är yttrandefrihetens högre syfte, måste det vara till yttrandefrihetens fromma att bortfiltrera det ”brus” som annars fördunklar tanken. Sanningssökandet utgör följaktligen ett skäl för yttrandefrihet som även tycks kunna motivera ett visst mått av självcensur.⁶⁰

Självbestämmande

Medborgerliga intressen är likväl mer framträdande i argumentationen för yttrandefrihet. En inflytelserik tankegång i den liberala idétraditionen är att individen har en grundläggande rättighet till sig själv, sin kropp, sina tankar och frukterna av sitt eget arbete. På sextonhundratalet formulerade John Locke detta som rätten till självägarskap. Varje människa ”äger” sig själv och har därför en naturlig rätt till yttrandefrihet och andra friheter. Andra tongivande företrädare för den liberala idétraditionen har istället betonat individens självbestämmande. Även för dem är yttrandefriheten grundläggande eftersom den framstår som en ofrånkomlig del av vad det betyder att ”styra sig själv”. För att styra sig själv måste individen ha rätten att råda över sina egna tankar och känslor liksom den utsträckning till vilken hon vill uttrycka dem för andra. Oavsett om yttrandefrihetens grund är självägarskap eller självbestämmande är syftet således att försvara individens naturliga rättigheter.

Konsekvensen av denna uppfattning är att självcensur svårligen kan anses utgöra ett verkligt problem. Det finns ingen samhällsnytta eller högre mål som yttrandefriheten bör eftersträva och därför ingen utsiktspunkt från vilken någon annan kan värdera hur individen använder sina rättigheter. Det viktiga är att var och en själv bestämmer om hon vill uttrycka sig eller inte. Den som hellre avstår från det är i sin fulla rätt att göra så. Om yttrandefriheten syftar till att skydda den enskildes självbestämmande förtjänar rätten att uttrycka sig lika mycket respekt som rätten att inte uttrycka sig.

När någon tvingas till tystnad inskränks naturligtvis också självbestämmandet. Våld och tvång utgör därför uppenbara exempel på inskränkningar av yttrandefriheten. Men som tidigare konstaterats är den som tvingas till tystnad inte utsatt för självcensur. För att självcensur ska vara möjligt måste den föregås av möjligheten till ett självständigt val. Självcensur är därför endast möjligt för den som redan är fri. Den iakttagelsen är central för den liberala bedömningen av självcensuren. Ty den som är fri är i sin fulla rätt att själv besluta om hur friheten ska användas. Ett konsekvent liberalt försvar för yttrandefriheten kan följaktligen inte se något verkligt problem med valet att censurera sig själv.

Demokrati

I en demokrati är det angeläget att ett brett spektrum av åsikter och perspektiv kommer till uttryck i kulturlivet och den politiska debatten. En livskraftig offentlighet är avgörande för det demokratiska ansvarsutkrävandet, partiets och folkvaldas förmåga att möta medborgarnas behov och önskemål samt för medborgarnas politiska upplysning och

fostran. Utan yttrandefrihet är demokratin ofullständig. Syftet med yttrandefrihet är, skriver Alexander Meiklejohn, att ”erbjuda varje medborgare största möjliga deltagande i förståelsen av de problem som folket i en demokrati har att hantera”.⁶¹ Yttrandefrihetens värde består i att granska makten, utbilda folket och i att identifiera de frågor som kräver politiska svar. Avgörande är vare sig den enskildes självförverkligande eller hennes rätt att bestämma över sig själv. Motivet för yttrandefriheten är inte heller den enskildes upplysning. Huvudsaken är att bidra till förverkligandet av demokratin.

De formuleringar som återkommer i svenska grundlagar och förarbeten ansluter sig i hög grad till detta synsätt. 1766 års Tryckfrihetsförordning motiverades med ”den stora båtнад allmänheten af en rättskaffens Skrifwe- och Tryck-frihet tillflyter”. Avgörande för dess tillkomst var önskan att förbättra medborgarnas möjligheter att granska den offentliga makten.⁶² Portalparagrafen till 1974 års regeringsform säger oss på motsvarande sätt att ”den fria åsiktsbildningen” är en av ”grundvalarna” för den svenska demokratin.⁶³ Yttrandefriheten är demokratin tjänare. Dess värde består i att göra demokratin möjlig.

Tendenser till självcensur bör därmed bedömas med demokratin som måttstock; självcensur är ett problem om den undergräver yttrandefrihetens demokratiska syften. Det betyder att självcensuren blir problematisk om den försvårar det politiska ansvarsutkrävandet eller om den undergräver medborgarnas politiska upplysning. Det är knappast troligt att enskilda exempel på självcensur undergräver yttrandefrihetens betydelse för demokratin. För att demokratin ska vara hotad krävs att självcensuren är omfattande. ”Kollektiv självcensur” inom den granskande journalistiken skulle kunna utgöra ett exempel på detta.⁶⁴ Många andra exempel är givetvis tänkbara. Det är också möjligt att självcensuren är en konsekvens av demokratin problem snarare än en orsak till dem. Historien känner till många exempel på när självcensur i kulturen och politiken förorsakats av politiskt motiverat våld och rättsstatens sönderfall. Tyskland under Weimarrepublikens sista år och efter det nazistiska maktövertagandet är uppenbara exempel på det.⁶⁵ Poängen är att självcensuren under dessa år inte förorsakade demokratin sammanbrott utan att de istället hade samma bakomliggande orsaker.

■ Slutsatser

Självcensur är att motvilligt avstå från att uttrycka sig. Hot utgör en möjlig anledning till självcensur. Men förekomsten av ett hot är inte tillräckligt för självcensur. Den som är hotad utan att känna till det har självfallet inte något skäl till att vara återhållsam. Inte heller medvetenhet om ett hot är tillräckligt för självcensur. Om självcensur är ett självständigt val, är det möjligt för den hotade att inte censurera sig själv. I själva verket är inte hot ens en nödvändig betingelse för självcensur. Om upplevelsen av att vara hotad är avgörande, är det möjligt för inbillade hot att medföra självcensur. En person som tror att hon är hotad och därför avstår från att uttrycka sig censurerar sig själv även om det saknas grund därtill.

Utgör självcensur en inskränkning av yttrandefriheten? Det strikta svaret på den frågan är nej. Självcensur inskränker inte yttrandefriheten eftersom rätten att uttrycka sig fritt endast kan inskränkas av myndigheterna. Samtidigt anger lagstiftningen i Sverige liksom i andra länder vissa gränser för yttrandefriheten. Därför kan den som censurerar sig själv faktiskt respektera yttrandefriheten. Självcensur inskränkte inte yttrandefriheten, tvärtom är det möjligt att respekt för yttrandefriheten förutsätter självcensur.

Att respektera yttrandefriheten är en sak. Att främja yttrandefrihetens värde är en annan. Värdet av yttrandefriheten begränsas om den inte kan användas och om möjligheterna att nyttja den är skevt fördelade. Huruvida självcensuren begränsar yttrandefrihetens värde är också beroende på vad syftet med yttrandefriheten är. Till exempel utgör inte beslutet att censurera sig själv ett problem utifrån en liberal uppfattning om yttrandefriheten som ett värn för individens rättigheter. Givet att självcensuren inte är framtvängd

av andra är den fullt förenlig med att yttrandefrihetens värde består i att den skyddar individens rättigheter.

Utifrån andra utgångspunkter kan ändå självcensuren vara ett problem i den mening att den undergräver syftet med yttrandefriheten. Tydligast är detta om yttrandefriheten motiveras som medel för individens självförverkligande. Alla begränsningar av det personliga uttrycket är fördärliga om yttrandefriheten syftar till att var och en så långt som möjligt ska uttrycka det egna jaget. De starka reaktioner som självcensuren väcker beror kanske på att självförverkligandet som idé är ganska utbredd. Vi provoceras av den som uppvisar eftergivenhet, undfallenhet eller oro för andras reaktioner, eftersom en sådan person i någon grad sviker det som är livets yttersta mål, att förverkliga sitt sanna jag.⁶⁶

Men om yttrandefriheten istället betraktas som ett redskap för högre syften – demokrati eller sanningssökande – måste självcensurens eventuella skadlighet betraktas som mer öppet. Enskilda exempel på självcensur torde inte kunna hota vare sig demokratin eller sanningen. Det är först när självcensuren blir utbredd, när den präglar åsiktsbildningen, blockerar samhällskritiken eller stävjar nytänkandet, som yttrandefrihetens högre syften hotas att undergrävas. En oro för att självcensuren ska få fäste är förvisso värd att ta på allvar. En offentlighet präglad av självcensur är till nackdel för båda demokratin och kunskapssökandet.

- 1 Publicistisk feghet diskuterades i radioprogrammet *Medierna* den 9/1, 2015 med anledning av attacken mot satirtidskriften Charlie Hebdo.
- 2 Brå 2015. Enligt en enkät av Journalistförbundet (2014) har var fjärde journalist avstått från att skriva om ett ämne på grund av påtryckningar eller hot. En rapport från Säkerhetspolisen (2008) ger en annan bild och konstaterar att det är ”mycket ovanligt” att journalister inte publicerar sig på grund av hot. De metodologiska skillnaderna mellan undersökningarna diskuteras i Brås rapport.
- 3 ”Svenska konstnärer hotas av högerextrema. Vad gör polisen?” *Konstnären*, Nr 3, 2014.
- 4 Alice Bah Kuhnke menade detta i en intervju i *Aftonbladet*; ”Självcensuren största hotet”, *Aftonbladet*, 27/4, 2015. Även ordföranden för Reportrar utan gränser menade kort efter attentatet mot *Charlie Hebdo* att ”självcensur [är] det absolut största hotet mot ett fritt och öppet samhälle”, ”Självcensur största hotet mot ett fritt samhälle”, *SvD*, 8/1, 2015. Se också Sverker Lenas, ”Konstattentat skrämmar till självcensur”, *Dagens Nyheter*, 15/1 2015.
- 5 Se anföranden, motioner och frågor i riksdagen av företrädarna för Moderaterna, Vänsterpartiet, Folkpartiet och Sverigedemokraterna: Riksdagens Protokoll 2014/15:63; Riksdagens Protokoll 2010/11:83; Motion 2007/08:K239; Fråga 2006/07:1566.
- 6 I en riksdagsdebatt menade till exempel Rossana Dinamarca (V) att ”Myndigheter och politiker stoppar konstutställningar för att de har en otillåten estetik.” Riksdagens Protokoll 2014/15:59.
- 7 ”Self-censorship is the biggest threat to free speech in Japan”, *Japan Times*, 22/1, 2015. Motsvarande diskussion i Storbritannien återges i *The Independent*, 16/3, 2015.
- 8 Human Rights Council, 2013, s. 18.
- 9 Ett uppmärksammat exempel är konstnären Dan Parks, som uppenbarligen önskar att bedriva vad som i lagens mening är hets mot folkgrupp och som följaktligen fällts i domstol för detta upprepade gånger.
- 10 Enligt Regeringsformen är svenska medborgare skyddade från att av det allmänna tvingas ”ge till känna sin åskådning” (RF, 2 kap., 2 §). Se även Taruschio (2000).
- 11 Se till exempel ”Uppdrag granskning granskar hat mot kvinnor”, *Journalisten*, 5/2, 2013.

12 Påståendet görs av Henrik Arnstadt i ”Självcensuren största hotet”, *Aftonbladet*, 27/4, 2015. Se även Prinsessan av Bayern som i en intervju om förhållandena i Sverige menade att ”censur är början till diktatur, även om det bara är fråga om självcensur”. Se ”Prinsessa till attack mot PK-Sverige”, *Fria Tider*, 28/7, 2014.

13 I det följande görs ingen åtskillnad mellan begränsningar och inskränkningar av yttrandefriheten. Men noga räknat är det en skillnad mellan en inskränkning som följer av att en rättighet inte respekterats och en inskränkning som är förenlig med att den respekteras, till följd av antingen legitima undantag eller konflikt med överordnad norm. I båda fallen förnekas någon tillgången till det som rättigheten skyddar men endast i det förra fallet är rättigheten inskränkt eller ”kränkt” i egentlig mening.

14 Childress, 1995. För ett upprop mot den självcensur som följer av regeringars försök att tysta obehagliga och kritiska röster se: ”World Press Freedom Day: Call to protect freedom of expression”, *Index on Censorship*, 1/5, 2015.

15 Cook and Heilmann, 2013.

16 Se *Huffington Post*, 16/6, 2013.

17 Betydelsen av att tänka som medborgare och inte som privatperson är en gemensam utgångspunkt för en rad politiska tänkare, exempelvis Jean-Jacques Rousseau, John Stuart Mill och John Rawls. En intressant sammanfattning av hur offentlighet på olika sätt uppmuntrar till återhållsamhet ges av Gosseries, 2005.

18 Festenstein, 2015.

19 Graden av enighet om vilka ord som är acceptabla att använda i olika sammanhang varierar. Ett av flera områden som väckt mycket diskussion är barnlitteraturen där frågan uppstått om huruvida äldre publikationer kan återutgivnas när de samtidigt innehåller uttryck som av en del uppfattas som nedlåtande, stötande eller till och med diskriminerande. Se till exempel ”Kritikstorm i Danmark mot ’svensk censur’”, *Expressen*, 27/10, 2014.

20 Med ”i grunden omstridda begrepp” avses uttryck för vilka vi är oeniga om kriterierna för deras användning. Ett exempel på det är begreppet ”politisk korrekthet”. Innebörden av detta förutsätter ett visst mått av ideologisk samsyn och därför råder ofta oenighet om hur uttrycket ska användas. Se Fraser, 1994, s. 13.

21 Ohlsson, 2012, s. 4.

22 Vad exakt som gör ett hot tvingande, om något, är filosofiskt omdiskuterat. För en översikt, se van der Rijt, 2012, kapitel 1.

23 Vittnen som inte vågar medverka i rättegångar på grund av hot har beskrivits som exempel på självcensur. Se t.ex. ”Hot och våld tystar unga vittnen”, *Göteborgs-Posten*, 29/1, 2012. Men om hoten faktiskt framtvingar tystnad kan det alltså inte vara fråga om självcensur enligt det språkbruk som här föreslås.

24 Horton, 2011.

25 För en diskussion, se Petersson m.fl., 2007, s. 139.

26 Ägarintressen och kommersiell hänsyn kan naturligtvis påverka utformningen av redaktionella riktlinjer och deras tillämpning. Några av faktorerna som påverkar sannolikheten för detta återges i Germano och Meier, 2013. Se även Petersson m.fl. 2007, s. 138, 162.

27 För SVTs motivering, se: "Stefan Jarl rasar mot SVT", 5/2, 2014, <http://www.svt.se/kultur/film/stefan-jarl-rasar-mot-svt>

28 Stefan Jarl själv menade att hans verk censurerats och att SVT därmed bröt mot grundlagens skydd för yttrandefriheten. Stefan Jarl, "Yttrandefrihet eller censur", 28/5, 2015, <http://www.stefanjarl.se/4-yttrandefrihet-eller-censur/>.

29 Festenstein (2015) tillägger att självcensur förutsätter en ojämlig maktrelation. Självcensur är förbehållet den som befinner sig i ett underläge. Festenstein har förstås rätt i att maktrelationer kan utgöra en förklaring till självcensur. Men det är svårt att se varför vi skulle definiera uttrycket på ett sätt som gör det omöjligt för självcensur att förekomma av andra skäl och i andra situationer.

30 Tryckfriheten är en form av yttrandefrihet. Strömberg och Lundell, 2013, s. 37.

31 Yttrandefriheten är förvisso relevant för vissa relationer mellan enskilda, som t.ex. de mellan arbetstagare och arbetsgivare. Men här konkurrerar yttrandefriheten samtidigt med avtalsfriheten och lojalitetsplikten. För en diskussion, se Larsson 2015, 152ff. Om innebörden av "det allmänna", se Lerwall, 2013.

32 Se till exempel: "Polisens passivitet hotar demokratin", *Svenska Dagbladet*, 7/10, 2013; "Yttrandefriheten har dött i Malmö", *Expressen*, 1/2, 2009 och "Mordhotad journalist efterlyser polisiär strategi mot feministhat", *Feministiskt Perspektiv*, 6/8, 2012.

33 Se till exempel: "Sanningen om självcensuren", *Fokus*, nr 17, 29/4, 2011.

34 Se till exempel: "Oro för attentat: Vilks-debatt ställs in", *SVT Nyheter*, 16/3 2015. <http://www.svt.se/kultur/vilks-debatt-skjuts-opp-inte-trygga>.

35 Se till exempel: "Efter kritiken - Sizzlas konsert ställs in", *Expressen*, 28/3, 2012. <http://www.expressen.se/noje/efter-kritiken---sizzlas-konsert-stalls-in/>

36 Se till exempel: "Backar efter kritik mot inställd dansföreställning", *Sveriges Radio, Kulturnytt*, 14/4, 2011. <http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=478&artikel=4455303>

37 För en kritik av Ai Weiweis uttalande om lego, se Jonathan Jones, "Ai Weiwei has not been censored: Lego is a toy, not a force for evil", *The Guardian*, 26/10, 2015.

38 Se Gardbaum (2003) för en nyanserad analys av frågan huruvida yttrandefriheten påverkar relationerna mellan enskilda och inte enbart relationerna mellan myndigheter och enskilda.

39 Säkerhetspolisen, 2008.

40 Regeringens Proposition, 1974:28.

41 Regeringens Proposition, 1996/97:3.

- 42 Regeringens Proposition, 2009/19:3.
- 43 Kulturutskottet, 1999/2000:KrU9.
- 44 Se Regeringens Proposition 1997/98:87. Ett annat exempel är argumentet att ett försämrat filmutbud "hotar yttrandefriheten", vilket framförts av Mattias Nohrborg. "Ett demokratiproblem och ett hot mot yttrandefriheten", 22/10, 2013, <http://www.svt.se/kultur/film/ett-demokratiproblem-och-ett-hot-mot-yttrandefriheten>.
- 45 Rawls, 1971, s. 204.
- 46 Raworth, 2001. Att yttrandefriheten respekteras kan givetvis sägas ha ett värde även för den som saknar möjligheter att utnyttja den.
- 47 Förhållandet mellan rösträtt, politisk jämlikhet och valdeltagande diskuteras utförligare i Beckman, 2009.
- 48 Politiken inom medieområdet, presstödet, och så vidare, har i hög grad syftat till just yttrandejämlikhet. För en diskussion se Andersson, 2004, s. 123.
- 49 Förhållandet mellan yttrandefrihet och yttrandejämlikhet skulle förtjäna en mer utförlig behandling. I amerikansk rättskipning begränsar yttrandefriheten vilka åtgärder som anses legitima för att främja yttrandejämlikhet och har till exempel medfört en mycket restriktiv syn på med vilka medel lagstiftaren kan reglera finansieringen av valkampanjer. För en jämförelse av yttrandefriheten i USA och Västeuropa se t.ex. Carmi, 2008.
- 50 För en diskussion, se Maitra, 2009.
- 51 Den svenska regeringen har tillsatt en utredning med uppdrag att föreslå lagändringar till skydd för den personliga integriteten på internet. Se Dir. 2014:74. *Ett modernt och starkt straffrättsligt skydd för den personliga integriteten*.
- 52 I Yttrandefrihetsutredningen talades om de "fästpunkter" som motiverar yttrandefriheten: SOU, 1979:49, s. 19.
- 53 Scanlon, 1979.
- 54 Raz, 1986. Skillnaden kan också formuleras som den mellan att antingen säga att yttrandefriheten är värdefull i sig eller att säga att yttrandefriheten är värdefull på grund av sina konsekvenser: Wenar, 2005.
- 55 För en intressant diskussion om strävan efter autencitet i litteraturen, se Lenemark, 2009.
- 56 Själv censuren kritiserar från dessa utgångspunkter av Flemming Rose, redaktören med ansvar för publiceringen av Mohamedkarikatyrerna i danska *Jyllands-Posten*. Se Flemming Rose, "Why I published those cartoons", *Jyllands-Posten* 19/2 2006. Inslagen av romantisk liberalism i Roses argumentation belyses på ett intressant sätt i Gustavsson, 2014, s. 58.

57 Mill, 1984 [1859], s. 59. Den svenske upplysningsmannen Peter Forsskål formulerade i *Tankar om den Borgerliga Friheten* sig snarlikt exakt hundra år tidigare i sitt försvar för en ”oinskränkt skriftfrihet”.

58 Miles, 2012.

59 Se till exempel nationalekonomen Assar Lindbecks uttalande i ”Bra för Sverige med s och m i regeringen”, *Dagens Samhälle*, 25/10, 2013.

60 För en kritik av sanningsargumentet för yttrandefrihet, se Sadurski, 1999.

61 Meiklejohn, 1965, s. 75.

62 Hirschfeldt, 2009. Det kan noteras att Yttrandefrihetsutredningen reserverade sig mot den uppfattningen och påpekade att ”vi *inte* har yttrandefrihet *för att* kunna ha fungerande politiska rättigheter” SOU 1979:49, 20, min kursivering.

63 Fri åsiktsbildning är i dessa sammanhang ofta synonymt med yttrandefrihet. Strömberg och Lundell, 2013, s. 11.

64 Petersson m.fl, 2007, s. 158 och 162.

65 Se exempelvis Müller 1991.

66 Jag är mycket tacksam för synpunkter på tidigare versioner av denna text från Björn Badersten, Johan Hirschfeldt, Christian Fernández, Ann Traber och Jörgen Ödalen.

- Andersson, Jan, 2004. *Yttrandefrihetens dilemman*, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Beckman, Ludvig, 2009. *Demokratipolitikens metoder. Insatser för ett ökat valdeltagande – en kunskapsöversikt*, Rapporter från Riksdagen, RFR 2008/09:15, Konstitutionsutskottet, Sveriges Riksdag.
- Brottsförebyggande rådet (Brå), 2015. *Hot och våld. Om utsatthet i yrkesgrupper som är viktiga i det demokratiska samhället*, Rapport 2015:12.
- Carmi, Guy, 2008. "Dignity versus Liberty: The two Western Cultures of Free Speech", *Boston University International Law Journal*, 26
- Childress, Alan, 1995. "The Empty Concept of Self-Censorship", *Tulane Law Review*, 70.
- Cook, Philip, och Heilmann, Conrad, 2013. "Two Types of Self-Censorship: Public and Private", *Political Studies*, 61: 1.
- Festenstein, Matthew Isaac, 2015. "Self-Censorship for Democrats". *European Journal of Political Theory*. DOI:10.1177/1474885115587480
- Fraser, Nancy, 1994. "Politics and Correctness", *Politics*, 14: 1.
- Gardbaum, Stephen, 2003. "The 'Horizontal Effect' of Constitutional Rights", *Michigan Law Review*, 203: 3.
- Germano, Fabrizio and Martin Meier, 2013. "Concentration and self-censorship in commercial media", *Journal of Public Economics*, 97.
- Gosseries, Axel, 2005. "Publicity", *Stanford Encyclopedia of Philosophy*.
<http://plato.stanford.edu/>
- Gustavsson, Gina, 2014. "Romantic Liberalism: An Alternative Perspective on Liberal Disrespect in the Muhammad Cartoons Controversy", *Political Studies*, 62: 1.
- Hirschfeldt, Johan, 2009. "Den återerövrade tryckfriheten 1809", *Maktbalans och Kontrollmakt*, Margareta Brundin och Magnus Isberg (red.), Stockholm: Sveriges Riksdag.
- Horton, John, 2011. "Self-censorship", *Res Publica* 17.
- Human Rights Council, 2013. *The Right to Freedom of Artistic Expression and Creativity*, General Assembly, A/HR/C/23/34.
- Journalistförbundet, 2014. *Enkät om kränkningar och påtryckningar mot journalister*.
- Larsson, Per, 2015. *Skyddet för visselblåsare i arbetslivet – en konstitutionell och arbetsrättslig studie*. Akademisk avhandling, Stockholm: Jure Förlag.

- Lenemark, Christian, 2009. "Själv censur och bekännelse tvång", *Glänta*, 1.
- Lerwall, Lotta, 2013. "Fristående skolor och regeringsformen – om innebörden av 'det allmänna'", *Förvaltningsrättslig Tidskrift*, 3.
- Maitra, Ishani, 2009. "Silencing Speech", *Canadian Journal of Philosophy*, 39:2.
- Meiklejohn, Alexander, 1965. *Political Freedom. The constitutional powers of the people*, New York: Oxford University Press.
- Miles, J. K. 2012. "A perfectionist defence of free speech", *Social Theory and Practice*, 38: 2.
- Mill, John Stuart, 1984. *Om Friheten*, Stockholm: Natur och Kultur.
- Müller, Ingo, 1991. *Hitler's Justice. The Courts of the Third Reich*, Cambridge Mass; Harvard University Press.
- Ohlsson, Birgitta, 2012. "Yttrandefrihet och demokrati på tillbakagång i Europa", *Stockholm Free World Forum*, 1/2012.
- Petersson, Olof, m.fl., 2007. *Demokratirådets rapport 2007. Medierna och Yttrandefriheten*, Stockholm: SNS Förlag.
- Rawls, John, 1971. *A Theory of Justice*, Oxford: Oxford University Press.
- Raworth, Kate, 2001. "Measuring Human Rights", *Ethics & International Affairs*, 15: 1.
- Raz, Joseph, 1986. *The Morality of Freedom*, Oxford: Clarendon Press.
- Robison, Wade, 2010. "Speaking freely", Golash, Deirdre (red.), *Freedom of Expression in a Diverse World*, New York: Springer.
- Sadurski, Wojciech, 1999. *Freedom of Speech and Its Limits*, Law and Philosophy Library Volume 38, New York: Springer.
- Scanlon, Tim, 1979. "Freedom of expression and categories of expression", *University of Pittsburgh Law Review*, 40.
- SOU, 1979:49. *Grundlagsskyddad yttrandefrihet*, Stockholm: Fritzes.
- Strömberg, Håkan och Bengt Lundell, 2013. *Grundlagsskyddad yttrandefrihet*, Lund: Studentlitteratur.
- Säkerhetspolisen (Säpo), 2008. *Otillåten påverkan mot medier*. Författningsskydds enheten.
- Taruschio, Anna M., 2000. "The First Amendment, the Right not to Speak and the Problem of Government Access Statutes", *Fordham Urban Law Journal*, 27.
- van der Rijt, Jan-Willem, 2012. *The importance of assent*, New York: Springer.
- Wenar, Leif, 2005. "The value of Rights", *Law and Social Justice*, M. O'Rourke (red.), Cambridge Mass; MIT Press.

Kortfattat begreppsresonemang

Följande begreppsresonemang låg till grund för ett anförande Ludvig Beckman höll på Filminstitutet vid ett yttrandefrihetssymposium anordnat av Konstnärsnämnden och Kulturrådet 2010.

■ Yttrandefrihet: värdeladdat ord, strid om innebörden

Eftersom yttrandefrihet är en betydelsefull legal och konstitutionell rättighet, får påståenden om vad som är och inte är förenligt med respekt för yttrandefriheten en stark politisk laddning.

Påståenden om att något strider mot yttrandefriheten har i själva verket två möjliga och väsentligen olika innebörder: antingen att det strider mot någon viss uppfattning om vad yttrandefriheten bör betyda eller att det strider mot de legala bestämmelserna som garanterar yttrandefriheten inom en viss rättsordning.

■ Yttrandefrihet

Yttrandefrihet i rättslig mening avser rätten att utan hot om bestraffning från den offentliga makten uttrycka sin mening i ord, skrift och så vidare. Den rättighet som därmed etableras medför att regeringen, lagstiftaren och de offentliga myndigheterna har en skyldighet att inte införa bestraffningar eller censur av den enskildes yttranden.

Rättigheten riktar sig alltså mot det allmänna. Staten har likt Odysseus bundits vid masten för att inte lockas använda sina omfattande tvångsmedel för att tysta opposition, obekväma åsikter eller vad någon tillfällig majoritet i riksdagen anser vara vulgärt, omoraliskt eller kränkande. På så vis är yttrandefrihet central i en demokrati och är just den rättighet som undergrävs på platser där demokratin hotas.

■ Yttrandejämlikhet

Yttrandejämlikhet betecknar värdet av att en mångfald av åsikter och kulturella uttryck förekommer i offentligheten.

Åtgärder som främjar yttrandejämlikheten kan till exempel handla om att begränsa ägandekoncentration, att stödja verksamheter som erbjuder perspektiv och röster som annars inte skulle komma till uttryck, etcetera.

Motsatsen till yttrandejämlikhet är privata monopol, bristande kvalitet, ensidighet och alltigenom kommersialiserade medier.

■ Yttrandefrihet eller yttrandejämlikhet?

Yttrandejämlikhet och yttrandefrihet är olika saker. Att främja yttrandefriheten genom exempelvis presstöd är inte möjligt eftersom detta vare sig förhindrar eller motverkar statlig censur eller bestraffning av yttranden. Det som eventuellt främjas av ett presstöd är yttrandejämlikheten.

Det hävdas ibland att ”mångfald i massmedier är en förutsättning för yttrandefrihet”. I strikt mening är det felaktigt. Mångfald i massmedier kan däremot vara en förutsättning för yttrandejämlikhet.

En ytterligare skillnad är att yttrandefriheten handlar om respekten för enskilda yttranden emedan, yttrandejämlikhet handlar om strukturella egenskaper hos åsiktsbildningen i ett samhälle. En inskränkning av yttrandefrihet är enkel att konstatera. Det är antingen

eller! Inskränkningar av yttrandejämlikhet är av ett annat slag. Det är en skala av mer eller mindre mångfald. Vi befinner oss aldrig i ett tillstånd av fullständig yttrandejämlikhet. Men den saknas inte heller helt och hållet. Vi kan önska mer av detta, men enskilda handlingar och yttranden är inte avgörande.

Men hur ska vi bedöma handlingar som inte utförs av myndigheter men som begränsar den enskildes möjligheter att yttra sig?

Att refuseras av en debattsida, att bestraffas av arbetsgivaren för spridandet av känslig information om företaget, att förvägras medlemskap i en organisation på grund av sina åsikter, att inte få tillträde till en skola för att informera om sitt partis åsikter.

Somliga av dessa handlingar kan vara felaktiga eller till och med olagliga. Men i exemplet begränsas inte någons yttrandefrihet. Det är inte en rättighet att publiceras, att få tillgång till information genom sin anställning, att vara medlem av en privat organisation, att få tillträde till en skola. De begränsningar som förekommer innebär inte att den enskilde utsätts för censur eller hot om bestraffning av det allmänna på grund av yttranden.

Hur ska vi bedöma påtryckningar riktade mot organisationer eller enskilda i syfte att få dem att avstå från publiceringar, exempelvis av konstverk på museer eller av artiklar i tidningar?

Uppenbarligen utgör dessa fall *inte* inskränkningar mot någons yttrandefrihet. Själv-censur är inte en begränsning av yttrandefrihet, även om självcensuren har sin upprinnelse i ett motvilligt tillmötesgående av andras åsikter. En mycket omfattande självcensur kan emellertid bli ett hot mot yttrandejämlikhet. I ett samhälle där ingen längre vågar framföra sina konstverk eller åsikter blir mångfalden lidande. Men yttrandefriheten kan fortfarande vara intakt.

■ Kränkningar

Olika yttranden eller konstverk uppfattas ibland som kränkande av vissa individer eller grupper.

I en mening innebär yttrandefriheten att den enskilde har rätten att framföra yttranden som kränker andra. Det är en rättighet i den meningen att staten inte har rätt att med tvång förhindra någon att kränka andra.

Från denna generella regel finns som bekant ett antal undantag exempelvis i form av förbud för förtal och förbud av hets mot folkgrupp. Dessa lagregler utgör inskränkningar av yttrandefriheten men syftar inte till att skydda individer eller grupper från att bli kränkta.

Vad som upplevs som kränkande är en konsekvens av människors övertygelser och föreställningar. Utan religiösa övertygelser blir ingen kränkt av hur religiösa symboler framställs. Orsaken till en upplevd kränkning är således både själva yttrandet och den övertygelse som motiverar upplevelsen att bli kränkt. Ur det perspektivet är det en relevant fråga hur kostnaden för kränkningar orsakade av vissa yttranden bör fördelas. Den nu avlidne statsvetaren Brian Barry skriver i *Culture and Equality* (2005) att kostnaden först och främst bör bäras av dem som hyser de övertygelser som gör andras framställningar kränkande. Vi andra ska inte behöva begränsa våra möjligheter att yttra oss och därmed ta kostnaderna för andras övertygelser.

Men *hate speech*, hets mot folkgrupp är något annat. Lagstiftning som bestraffar hets mot folkgrupp utgör som sagt en inskränkning av yttrandefriheten. Motiveringen för att bestraffa hets mot folkgrupp är inte att vissa yttranden kränker någons övertygelse utan att de kränker någons egenskaper. Dess egenskaper, som sexuell läggning eller hudfärg, är till skillnad från övertygelser inte *självvalda*. Eftersom egenskaper inte är självvalda är det inte längre rimligt att bäraren av dem, liksom bäraren av övertygelser, själv ska belastas med kostnaderna för andras kränkande yttranden.

Konstnärsnämnden främjar konstnärers möjligheter att utveckla sitt konstnärskap och nyskapande kulturell verksamhet genom stipendier, bidrag och internationell samverkan. Konstnärsnämnden bevakar och analyserar de ekonomiska och sociala villkor som är förutsättningen för konstnärers livssituation, verksamhet och utveckling. Konstnärsnämnden är en statlig myndighet under Kulturdepartementet.

 KONSTNÄRSNÄMNDEN

Konstnärsnämnden

ISBN 978-91-982566-2-8
www.konstnarsnamnden.se